

В.И. Назарчук

НЕОБЫЧНЫЙ КАЛИПТЕР ИЗ ОЛЬВИИ

Представлен найденный в Ольвии на участке Т-3 необычный по форме и размерам калиптер. Предполагается, что он использовался в качестве элемента, закрывающего диагональный стык между двумя пересекающимися скатами кровли. Но технологически более логичен иной вариант его применения, а именно укладка таких калиптеров в качестве ендовы — водосбрасывающего желоба, устроенного под швом двух смыкающихся кровель. В этом случае снимаются многие проблемы, связанные с гидроизоляцией стыка кровель, однако способ такой укладки ряда ендов внутри помещения (помещений) нами не встречен.

V.I. Nazarchuk

UNUSUAL RIDGE TILE FROM OLBIA

Presented is the ridge tile of unusual form and size found in Olbia at the area T-3. It is assumed that it was used as an element closing diagonal joint between two crossing roof slopes. However, more technologically logical is another version of its usage, namely arranging of such ridge tiles by way of valley, a gutter made under the junction of two closing up roofs. In this case many problems related with the hydroisolation joint of the roofs; nevertheless, such way of arranging the raw of valleys inside the room (rooms) is not found.

Т.Д. Боровик

ПОХОВАННЯ 241 МОГИЛЬНИКА ЗОЛОТООРДИНСЬКОГО ЧАСУ НА КІРОВОГРАДЩИНІ

Публікується комплекс срібних золотоординських монет з поховання на могильнику в с. Торговиця.

К л ю ч о в і с л о в а: Центральна Україна, золотоординський час, могильник, поховання, монета, дирхем.

Від 1997 р. Торговицька археологічна середньовічна експедиція Кіровоградського державного педагогічного університету ім. В. Винниченка провадить розкопки середньовічного комплексу в с. Торговиця Новоархангельського р-ну Кіровоградської обл. (керівники експедиції у 1997—2007 рр. — Н.М. Бокій та І.А. Козир; від 2008 р. — І.А. Козир; див.: Бокій, Козир 2002). Пам'ятка розміщена на правому березі р. Синюха — лівого допливу Південного Бугу та складається із залишків золотоординського міста (виявлені лазні східного типу — хаммам, керамічна майстерня, побутові тандири, ділянки водогону) та некрополя (Бокій, Козир, Позивай 2006; Позивай 2007; Козир, Позивай 2007; 2010).

Могильник розташований на північно-східній околиці с. Торговиця за 1,3 км на північний схід від центру села, на крутому схилі берега Синюхи. Він тягнеться вздовж річки смугою завширшки близько 50 м. Упродовж 1997—

2011 рр. досліджено 478 поховань. Торговицький могильник — один з найбільших в Україні золотоординського часу. Антропологічні дослідження поховань вказують на поліетнічний склад населення міста. На загальному слов'янському тлі значною є монголоїдна домішка, переважно серед жінок, а також відчутні впливи салтовомаяцькі (аланські), болгарські та кочовиків XI—XII ст. (Литвинова 2003, с. 88).

Поховання розміщувалися щільно рядами, зорієнтованими по осі південний захід—північний схід. Інколи могили перекривали одна одну. Відстань між ними становить від 0,2 м, поховання залягали на глибині 0,2—1,6 м. Вони здійснені здебільшого за обрядом інгумації, небіжчики вкладені випростано на спині головою на південний захід. Могили простежені рідко (6,6 %) і представлені ямами овальної, прямокутної чи трапецієподібної в плані форми з заокругленими, зазвичай, кутками. В деяких могилах (4,6 %) зафіксовані рештки дерев'яних гробовищ.

© Т.Д. БОРОВИК, 2012

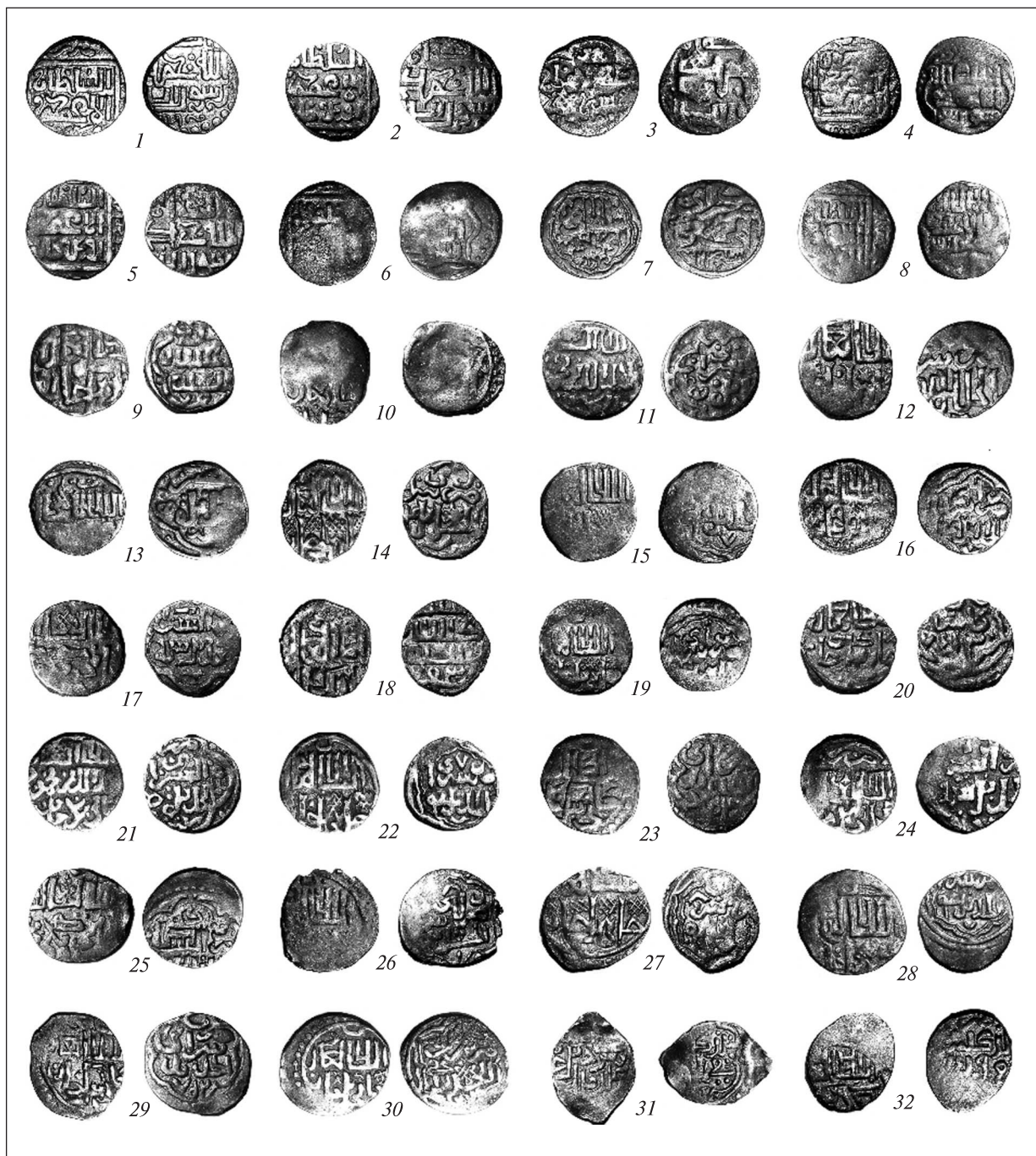

Рис. Торговиця. Монети з поховання 241: 1–8 — дирхеми Узбека; 9–30 — дирхеми Джанібека; 31, 32 — монети Бердібека

Поховальний інвентар виявлено в 25 % поховань. Більшість речей знайдено в похованнях дорослих (78 % від інвентарних поховань). 3-поміж супроводу 57 % становлять прикраси та деталі одягу, представлені срібними та бронзовими округлими та в формі знака запитання сережками, бронзовими гудзиками, різноманітним намистом, перснями, срібними нашивними бляшками, фрагментами тканини та елементами декору одягу (китиці), залізними пряжками,

бронзовими кільцями та заклепками від взуття. 43 % інвентарю — предмети господарсько-побутового призначення: залізни цвяхи та скоби, шило, гачок, ножі (один з кістяним руків'ям, оздобленим геометричним візерунком з інкрустацією червоною фарбою), кресало, замок і точильний брусок. Всі знахідки мають численні аналогії серед матеріалів золотоординського часу. Особливу групу знахідок становлять предмети культового призначення — втулковий за-

лізний і натільний бронзовий хрестик невеликих розмірів і звичної конфігурації. З лицьового боку хрестик має напис «оку».

Найбільше значення для датування могильника мають знахідки золотоординських монет (Козубовський 2006, с. 52). Особливий інтерес становить комплекс монет із поховання 241 (Козир, Бокій 2006). Погано вціліле поховання дорослого виявлене на глибині 1,3 м від поверхні схилу за 25,5 м на південний захід від репера. Контури могили не простежені. Кістяк лежав випростано на спині головою на південний захід. Права рука була зігнута в лікті та лежала поперек живота, позиція лівої не з'ясована. Праворуч від таза лежав залізний цвях, поряд під тазом виявлено скупчення 32 срібних монет і мідний монетоподібний предмет діаметром 1,6 см поганої збереженості. Біля правого коліна та лівого стегна виявлено ще по одному залізному цвяху.

Срібні монети (рис.) представлені карбуванням:

— Узбека (1313—1341 рр.): Сарай, 717 р. х. (один екз.), 73(?) р. х. (два екз.), (?) р. х. (чотири екз.), Сарай аль-Махруса, 722 р. х. (один екз.);

— Джанібека (1341—1352 рр.): Сарай аль-Джедід, 745 р. х. (три екз.), 746 р. х. (два екз.), 747 р. х. (один екз.), 748 р. х. (три екз.), 74(?) р. х. (три екз.), 752 р. х. (один екз.), 753 р. х. (один екз.), (?) р. х. (чотири екз.), Полістан, 753 р. х. (три екз.), місто (?), р. х. (?) (один екз.);

— Бердібека (1357—1359 рр.): Гюлістан, 759 р. х. (два екз.).

Переважає більшість зразків належить до добре відомих типів золотоординських монет вказаних ханів (Янина 1954, с. 440; 1958; 1970, с. 198—199, 200, 203; Федоров-Давыдов 2003, с. 166, табл. IV; Сагдеева 2005, с. 23, 25—30)¹.

Частина дирхемів² обрізана, і дата не потрапила до поля монетного кружка або стерта. Серед датованих наймолодший дирхем Узбека, карбований у Сараї в 1317/1318 рр., найпізніші — гюлістанські дирхеми Бердібека 1357/1358 рр. Абсолютна більшість дирхемів карбовані за Джанібека, що звично для знахідок 50—60-х рр. XIV ст. Вага дирхемів 1,03—1,70 г.

¹ Висловлюємо подяку Г.А. Козубовському за допомогу у визначенні монет.

² Тут і далі використовуємо для срібних монет традиційну назву — дирхем (Федоров-Давыдов 2003, с. 30).

За складом і датуванням скарб близький до знахідки 1985 р. в похованні Яшкуль в Калмикії — 10 монет Узбека, Джанібека та Бердібека (Федоров-Давыдов 2003, с. 84, № 44в). Але за кількістю монет поховання 241 з Торговиці виділяється серед подібних цього часу. Адаже зазвичай у золотоординських похованнях трапляється від кількох до десяти монет (там само, с. 84, № 44в; с. 76—93), хоча відомі й могили зі значною кількістю монет — 32 золотоординські монети було в гаманці небіжчика в кургані біля с. Родіонівка Херсонської обл. (Толочко 1999, с. 191—192).

У похованні 241 з Торговиці не зафіксовані рештки гаманця чи одягу, де могли бути монети. Але, напевно, це були «кишенькові» гроші похованої особи. На користь цього свідчать відсутність слідів демонетизації (отворів чи засобів для підвищення), а також характерне розміщення монет у районі таза. Але не виключено, що монети спеціально поклали до могили. Очевидно, що на відміну від монет-прикрас, такі потрапляли до поховання невдовзі після карбування наймолодших монет (Козубовський 2006, с. 52).

В часи Золотої Орди монети як складова поховального інвентарю трапляються і в могилах кочовиків, і в некрополях осілого населення (Пигарев 2000, с. 283). На могильнику в Торговиці нумізматичні знахідки в кількості 26 мідних пулів і 35 срібних дирхемів виявлені лише в семи похованнях. Ще три мідні пули знайдені на території могильника. Ймовірно, особа з поховання 241 мала за життя вищий, порівняно з іншими, соціальний статус.

За нумізматичними знахідками з поховань могильник в Торговиці можна попередньо датувати 40-и — початком 60-х рр. XIV ст.

За 15 польових сезонів в Торговиці зібрано 100 золотоординських монет і їхніх наслідків. Серед знахідок немає монет Мамаєвого хана Абдуллаха (1361—1370 рр.) і «завольських» ханів 60-х рр. XIV ст., що може бути додатковим свідченням існування міста до початку 60-х рр. XIV ст. (Козубовський 2002, с. 93).

Знахідки монет з Торговиці поки не підтверджують безпосередній зв'язок цієї пам'ятки з важливими подіями в Східному Поділлі 1362 р. Але, ймовірно, золотоординці полишили місто на початку 60-х рр. XIV ст. і, можливо, через перемогу Ольгерда в битві на Синіх Водах, вірогідне місце якої локалізується на р. Синюха в околицях Торговиці (Русина 1998, с. 55; Шабунько 2005, с. 19—20). Але не можна виключати й інші чинники, що призвели до припинення життя в місті.

- Бокій Н.М., Козир І.А.* Середньовічна пам'ятка біля с. Торговиця на Кіровоградщині // АБУ 2000—2001. — К., 2002. — С. 90—93.
- Бокій Н.М., Козир І.А., Позивай Т.Д.* 10 років археологічних досліджень золотоординської пам'ятки біля с. Торговиці на Кіровоградщині // Північне Причорномор'я і Крим у добу середньовіччя (XIV—XVI ст.). — Кіровоград, 2006. — С. 5—12.
- Козир І.А., Бокій Н.М.* Звіт про польові археологічні дослідження археологічної експедиції Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка в 2006 рр. // НА ІА НАНУ. — 2006/117.
- Козир І.А., Позивай Т.Д.* Археологічні дослідження золотоординської пам'ятки в басейні Синюхи // Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні. — К., 2007. — **16**. — С. 414—423.
- Козир І.А., Позивай Т.Д.* Дослідження Торговицького середньовічного комплексу в 2008—2009 рр. // АДУ 2009. — К.; Луцьк, 2010. — С. 201—204.
- Козубовський Г.А.* Синьоводська битва 1362 р. і зміни у грошовому обігу Південної Русі—України // Синьоводська проблема у новітніх дослідженнях. — К., 2002. — С. 93—99.
- Козубовський Г.А.* Проблема датування українських старожитностей XIV—XV ст. за монетними знахідками // Північне Причорномор'я і Крим у добу середньовіччя (XIV—XVI ст.). Мат-ли Міжнар. наук. конф., присвяченої 10-літтю археологічних досліджень золотоординської пам'ятки в с. Торговиці. — Кіровоград, 2006. — С. 51—58.
- Литвинова Л.* Антропологічний склад населення Центральної України доби середньовіччя (за матеріалами ґрунтового могильника Торговиця) // Центральна Україна за доби класичного середньовіччя: студії з історії XIV ст. — К., 2003. — С. 85—94.
- Пигарев Е.М.* Монети в погребеннях Золотої Орди // Степи Європи в епоху середньовіччя. — Донецьк, 2000. — Т. 1. — С. 283—300.
- Позивай Т.Д.* До питання вивчення золотоординських міст у Північному Причорномор'ї // Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету. — 2007. — **10**. — С. 65—77.
- Русина О.В.* Україна під татарами і Литвою. — К., 1998.
- Сагдеева Р.З.* Серебряные монеты ханов Золотой Орды. Каталог-определитель. — М., 2005.
- Толочко П.П.* Кочевые народы степей и Киевская Русь. — К., 1999.
- Федоров-Давыдов Г.А.* Денежное дело Золотой Орды. — М., 2003.
- Шабундо Ф.* Синьоводська битва 1362 р. у сучасній науковій інтерпретації // Синьоводська проблема у новітніх дослідженнях. — К., 2005. — С. 9—27.
- Янина С.А.* Джучидские монеты из раскопок и сборов Куйбышевской экспедиции в Болгарах в 1946—1952 гг. // Труды Куйбышевской экспедиции. — М., 1954. — Т. I. — С. 424—484 (МИА. — **42**).
- Янина С.А.* Джучидские монеты из раскопок и сборов Куйбышевской экспедиции в Болгарах в 1953—1954 гг. // МИА. — 1958. — **61**. — С. 392—423.
- Янина С.А.* Монеты Золотой Орды из раскопок и сборов Поволжской археологической экспедиции на Царевском городище в 1959—1962 гг. // Поволжье в средние века. — М., 1970. — С. 194—218.

Надійшла 17.03.2012

Т.Д. Боровик

ПОГРЕБЕНИЕ 241 МОГИЛЬНИКА ЗОЛОТООРДИНСКОГО ВРЕМЕНИ НА КИРОВОГРАДЩИНЕ

На фоне общей характеристики ґрунтового могильника времен Золотой Орды в Центральной Украине (с. Торговица Кировоградской обл.), где исследовано 478 погребений, выделено погребение 241. Оно сопровождалось 32 серебряными золотоординскими монетами, которые представлены хорошо известными типами монет Узбека (восемь экз.), Джанибека (22 экз.) и Бердибека (два экз.).

По нумизматическим находкам в погребениях могильник в Торговице можно предварительно датировать 40-ми — началом 60-х гг. XIV в.

T.D. Borovyk

GRAVE 241 AT THE GOLDEN HORDE PERIOD BURIAL GROUND IN KIROVOHRAD REGION

On the background of general description of the Golden Horde period burial ground in the Central Ukraine (Torhovytsia village in Kirovohrad Region) where 478 graves were researched the burial 241 is distinguished. It contained 32 silver Golden Horde coins which are presented by well known coin types of Uzbek (eight coins), Janibek (22), and Berdi Beg (two coins).

Based on the numismatic finds in the graves, the burial ground in Torhovytsia can be preliminary dated by the period from the 1340-s to the 1360-s.